

De opstanding van Jezus

H.J. de Jonge

Als onderdeel van de eeuwfeestviering van SSRL hield amice Henk Jan de Jonge, lid van S.S.R.L. van 1961 tot 1967, sinds 1991 gewoon hoogleraar Nieuwe Testament aan de Faculteit der Godgeleerdheid te Leiden, een college over 'De opstanding van Jezus'. Het college had plaats op zaterdag 3 november 2001 te 14.00 uur ter sociëteit, Hogewoerd 108. Hij heeft de tekst van zijn college op verzoek aan dit blad afgestaan, echter in geheel ongewijzigde vorm, zonder er ook maar iets aan te veranderen of toe te voegen.

Amicae amicique!

Het onderwerp van deze les heb ik gekozen niet alleen uit mijn vakgebied, de studie van het Nieuwe Testament, maar ook uit de actualiteit. Met die actualiteit bedoel ik de discussie die van april tot augustus 2001 is gevoerd, vooral in NRC-Handelsblad, over de opstanding van Jezus. Tot degenen die aan de discussie deelnamen behoorden Carel ter Linden, Eduard Bomhoff, Herman Philipse en Marjoleine de Vos. Ook Rudie Kousbroek en Maarten 't Hart deden een duit in het zakje. De discussie had uitlopers in talrijke ingezonden brieven, in reacties in andere tijdschriften en in een discussie tussen Bomhoff en Philipse voor de radiomicrofoon van de E.O.

Recente discussie

Waar ging het over? Ik zal de kwestie kort samenvatten. Het begon ermee, dat de oud-diplomaat Peter van Walsum in zijn mémoires opmerkte, dat hij van het christelijk geloof was afgestapt omdat hij niet langer in de historische juistheid van het verhaal van Jezus' opstanding kon geloven. Hierop reageerde de emeritus-predikant Carel ter Linden in NRC-Handelsblad van 14 april met een artikel waarin hij betoogde, dat het niet nodig was van je geloof af te stappen vanwege het onhistorische van Jezus' opstanding, aangezien ook in het Nieuwe Testament die opstanding al niet historisch, maar metaforisch was bedoeld. Daartegen kwam de econoom Eduard Bomhoff in het geweer die de historiciteit van Jezus' opstanding verdedigde. Volgens Bomhoff heeft Jezus werkelijk met zijn aardse lichaam het graf op de derde dag na zijn dood verlaten. Voor de radio zei hij bereid te zijn desnoods alle wonderen in de bijbel als legende te beschouwen, maar niet dat van Jezus' opstanding. Hiertegen keerde filosoof Philipse zich door, in de krant en voor de radio, aan de hand van David Hume te betogen dat het voorkomen van wonderen als uiterst onwaarschijnlijk moet worden beschouwd. Philipse deelde dus complimenten uit aan Ter Linden omdat die zo verstandig en verlicht was geweest,

niet de historiciteit van Jezus' opstanding te verdedigen, maar de desbetreffende verhalen tot metafoor te verklaren. Die metaforische zin was, aldus Ter Linden, dat Jezus na zijn dood door God in het gelijk was gesteld. Van die zin moest de verklaarde atheïst Philipse natuurlijk ook niets hebben, maar Ter Linden had tenminste de positivistische benadering van de geschiedenis geen geweld aan gedaan.

Allerlei andere scribenten laat ik nu buiten beschouwing. Ik constateer slechts dat we in hoofdzaak met vier standpunten te doen hebben. Twee personen menen dat de opstandingsverhalen over historische gebeurtenissen gaan, maar de een acht die gebeurtenissen onmogelijk en de verhalen dus ongefundeerd (Van Walsum), de ander houdt de gebeurtenissen voor historisch en de verhalen dus voor geloofwaardig (Bomhoff). De twee anderen menen dat het in die verhalen niet om historische gebeurtenissen gaat. Maar de ene van hen acht die verhalen toch betekenisvol en theologisch relevant (Ter Linden). De ander acht de verhalen niet alleen uiterst onwaarschijnlijk, maar ook irrelevant, omdat hij sowieso 'het bestaan van God' verwerpt (Philipse). Het curieuze is, dat de scheidslijnen dwars door de categorieën van gelovigen en niet-gelovigen heenlopen. De atheïst Philipse treedt aan de kant van de predikant Ter Linden in de afwijzing van de historiciteit van Jezus' opstanding. De afvallige Van Walsum deelt met de christen Bomhoff het idee dat de opstandingsberichten over Jezus historisch bedoeld zijn, maar de één aanvaardt ze als betrouwbaar (Bomhoff), de ander verwerpt ze als legende, reden waarom hij van zijn geloof afstapt (Van Walsum).

Niemand heeft gelijk

Hoe zit het nu met deze kwestie? Laat ik maar gelijk zeggen, dat van de kant van de nieuwtestamen-tische wetenschap, geen van de vier genoemde opvattingen op veel steun kan rekenen. Ter Linden en Philipse hebben ongelijk wanneer ze zeggen dat de opstandingsverhalen beelden of metaforen of legenden zijn. Zo zijn de opstandingsberichten althans niet bedoeld, noch bij Paulus, noch bij de evangelisten. En Van Walsum en Bomhoff hebben weliswaar gelijk als ze zeggen, dat de opstandings-berichten historisch bedoeld zijn, ook in de evangeliën, maar ongelijk als ze dan direct overgaan tot aanvaarding of verwerping van hun historiciteit. Want wat als historisch bedoeld werd in de eerste eeuw, kan maar niet direct als historisch gelden (betrouwbaar of niet), in de eenentwintigste eeuw. Daarvoor is er sinds de Verlichting te veel veranderd in ons wereldbeeld.

minder lichtzinnig; al was het maar omdat zoveel daarvan behoorlijk plausibel en herkenbaar klonk. In ieder geval zwengelden de uitspraken van de paranormaal begaafden menig discussie aan; over zichzelf, over de relatie met ouders of vrienden, over relaties in het algemeen.

Vrijdag 16 november (slotfeest)

Donderdag 15 november was een rustige avond geweest, die zich grotendeels afspeelde in de eetzaal. Dat kwam niet slecht uit, want die hele donderdag was het SSR-klusteam bezig geweest de begane grond van d societet op een indrukwekkende manier te verbouwen. Grote stapels hout werden verwerkt in de versieringen voor het eindfeest. Het thema was 'Indiana Jones: Temple of Doom', en evenals in de avonturenfilm kon men hier verzeild raken in de mijn (de Van Wijk-zaal), op een Oosterse Bazaar (de Kelderbar), in de Temple of Doom (De AB-kamer) of in een Nazikasteel (de Zolderbar). De leden van SSR-, achteraf gevraagd wat zij van de eeuwfeestweken hadden gevonden, antwoordden meer dan eens dat de STEF net een feestcommissie was, maar dan met meer geld om beter te versieren. Voor het eindfeest waren in ieder geval kosten noch moeite gespaard. Zoals gezegd kostte het

twee dagen om het uitgebreide decor op te bouwen en eveneens twee dagen om het weer af te breken (maar gelukkig hoefde de STEF dat niet alleen te doen).

Het feest maakte de spanningen meer dan waard (hoewel de organisatoren van de STEF als eerste in hun bed lagen, na drie slopende weken). Een gratis fust bleef achterwege. In plaats daarvan had de STEF enkele populaire drankjes

uit het assortiment opgekocht en gaf die vrijwel gratis weg aan de leden, te beginnen met sherry en later breezers, bessen en andere drankjes. Dit alles geserveerd door barluidie in stijl gekleed waren: haremddames aan de Bazaar, een ridder in de Temple en Duitse soldaten in het nazi-kasteel. Universiteitskrant 'Mare' had deze avond

uitgekozen om de sfeer van onze vereniging op te tekenen in een twee pagina's groot artikel. Mensen interviewen, bleek geen groot probleem. De verslaggever kreeg van iedereen gratis drank (die hij net zelfs gratis van de STEF had gekregen) en werd overal ontvangen met de vrolijke rumoerigheid die

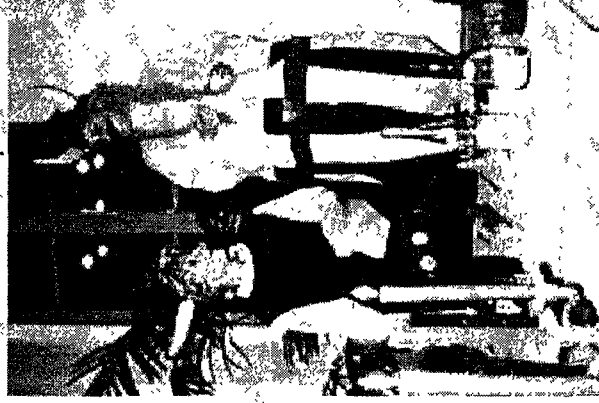
eindfeesten kenmerkt. En zijn fotograaf vond voldoende gewillige modellen.

Het eeuwfeest is voorbij, maar heeft zijn sporen achtergelaten. Want niet alleen een feestcommissie is actief geweest om de honderd jaar van onze vereniging te vieren. Het geluid van SSR – de Banierzang, lo Vivat, dispuitsliederen en meer – werden vereeuwigd op de eeuwfeest-cd.

De verhalen van oud leden werden opgetekend en voorzien van context vervat in het Gedenkboek en bewegende beelden legde de makers van de SSR-documentaire vast; drie onvervangbare documenten van onze geschiedenis die niet alleen de boekenkasten, cd-rekken en videostapels van vele leden en oud-leden sieren, maar ook voor altijd een speciale plek in het SSR-archief zullen bezetten om het nageslacht een nog beter beeld van deze SSR-eeuw en de eeuwfeestviering te geven dan dit artikel heeft kunnen doen.

S.C.R.E.D. HOOG!

Liesbeth Geevers
STEF

De opstanding van Jezus

H.J. de Jonge

Als onderdeel van de eeuwfeestviering van SSRL hield amice Henk Jan de Jonge, lid van S.S.R.L. van 1961 tot 1967, sinds 1991 gewoon hoogleraar Nieuwe Testament aan de Faculteit der Godgeleerdheid te Leiden, een college over 'De opstanding van Jezus'. Het college had plaats op zaterdag 3 november 2001 te 14.00 uur ter sociëteit, Hogewoerd 108. Hij heeft de tekst van zijn college op verzoek aan dit blad afgestaan, echter in geheel ongewijzigde vorm, zonder er ook maar iets aan te veranderen of toe te voegen.

Amicae amique!

Het onderwerp van deze les heb ik gekozen niet alleen uit mijn vakgebied, de studie van het Nieuwe Testament, maar ook uit de actualiteit. Met die actualiteit bedoel ik de discussie die van april tot augustus 2001 is gevoerd, vooral in NRC-Handelsblad, over de opstanding van Jezus. Tot degenen die aan de discussie deelnamen behoorden Carel ter Linden, Eduard Bomhoff, Herman Philipse en Marjoleine de Vos. Ook Rudie Kousbroek en Maarten 't Hart deden een duit in het zakje. De discussie had uitlopers in talrijke ingezonden brieven, in reacties in andere tijdschriften en in een discussie tussen Bomhoff en Philipse voor de radiomicrofoon van de E.O.

Recente discussie

Waar ging het over? Ik zal de kwestie kort samenvatten. Het begon ermee, dat de oud-diplomaat Peter van Walsum in zijn mémoires opmerkte, dat hij van het christelijk geloof was afgestapt omdat hij niet langer in de historische juistheid van het verhaal van Jezus' opstanding kon geloven. Hierop reageerde de emeritus-predikant Carel ter Linden in NRC-Handelsblad van 14 april met een artikel waarin hij betoogde, dat het niet nodig was van je geloof af te stappen vanwege het onhistorische van Jezus' opstanding, aangezien ook in het Nieuwe Testament die opstanding al niet historisch, maar metaforisch was bedoeld. Daartegen kwam de econoom Eduard Bomhoff in het geweer die de historiciteit van Jezus' opstanding verdedigde. Volgens Bomhoff heeft Jezus werkelijk met zijn aardse lichaam het graf op de derde dag na zijn dood verlaten. Voor de radio zei hij bereid te zijn desnoods alle wonderen in de bijbel als legende te beschouwen, maar niet dat van Jezus' opstanding. Hiertegen keerde filosoof Philipse zich door, in de krant en voor de radio, aan de hand van David Hume te betogen dat het voorkomen van wonderen als uiterst onwaarschijnlijk moet worden beschouwd. Philipse deelde dus complimenten uit aan Ter Linden omdat die zo verstandig en verlicht was geweest,

niet de historiciteit van Jezus' opstanding te verdedigen, maar de desbetreffende verhalen tot metafoor te verklaren. Die metaforische zin was, aldus Ter Linden, dat Jezus na zijn dood door God in het gelijk was gesteld. Van die zin moest de verklaarde atheïst Philipse natuurlijk ook niets hebben, maar Ter Linden had tenminste de positivistische benadering van de geschiedenis geen geweld aan gedaan.

Allerlei andere scribenten laat ik nu buiten beschouwing. Ik constateer slechts dat we in hoofdzaak met vier standpunten te doen hebben. Twee personen menen dat de opstandingsverhalen over historische gebeurtenissen gaan, maar de een acht die gebeurtenissen onmogelijk en de verhalen dus ongefundeerd (Van Walsum), de ander houdt de gebeurtenissen voor historisch en de verhalen dus voor geloofwaardig (Bomhoff). De twee anderen menen dat het in die verhalen niet om historische gebeurtenissen gaat. Maar de ene van hen acht die verhalen toch betekenisvol en theologisch relevant (Ter Linden). De ander acht de verhalen niet alleen uiterst onwaarschijnlijk, maar ook irrelevant, omdat hij sowieso 'het bestaan van God' verwerpt (Philipse). Het curieuze is, dat de scheidslijnen dwars door de categorieën van gelovigen en niet-gelovigen heenlopen. De atheïst Philipse treedt aan de kant van de predikant Ter Linden in de afwijzing van de historiciteit van Jezus' opstanding. De afvallige Van Walsum deelt met de christen Bomhoff het idee dat de opstandingsberichten over Jezus historisch bedoeld zijn, maar de één aanvaardt ze als betrouwbaar (Bomhoff), de ander verwerpt ze als legende, reden waarom hij van zijn geloof afstapt (Van Walsum).

Niemand heeft gelijk

Hoe zit het nu met deze kwestie? Laat ik maar gelijk zeggen, dat van de kant van de nieuwtestamentische wetenschap, geen van de vier genoemde opvattingen op veel steun kan rekenen. Ter Linden en Philipse hebben ongelijk wanneer ze zeggen dat de opstandingsverhalen beelden of metaforen of legenden zijn. Zo zijn de opstandingsberichten althans niet bedoeld, noch bij Paulus, noch bij de evangelisten. En Van Walsum en Bomhoff hebben weliswaar gelijk als ze zeggen, dat de opstandingsberichten historisch bedoeld zijn, ook in de evangeliën, maar ongelijk als ze dan direct overgaan tot aanvaarding of verwerping van hun historiciteit. Want wat als historisch bedoeld werd in de eerste eeuw, kan maar niet direct als historisch gelden (betrouwbaar of niet), in de eenentwintigste eeuw. Daarvoor is er sinds de Verlichting te veel veranderd in ons wereldbeeld.

Het soort historiciteit dat voor Paulus en de evangelisten vanzelf sprak, is met hun wereldbeeld weggevaagd. Maar dat betekent niet, dat de zin die zij in hun geschiedenis beleefden en beleden, niet ook nu nog ten volle beleden en beleefd kan worden. Toegegeven, dat behoeft niet; het kan niet met argumenten afgedwongen worden. Maar het kán heel goed, en heel legitiem. We zullen zien.

De eerste eeuw

Eerst terug naar de eerste eeuw. Daar moeten we onderscheid maken tussen twee fasen van het spreken over Jezus' opstanding. De eerste of oudste fase begint direct na Jezus' dood, misschien al wel op de dag van zijn dood, ergens in of omstreeks het jaar 30. Globaal loopt die eerste fase tot het jaar 70, wanneer Marcus zijn evangelie schrijft. De tweede fase loopt van 70 tot ongeveer 100.

De eerste fase is die van de oudste, mondelinge traditie over Jezus en van de brieven van Paulus. Die laatste stammen uit de jaren vijftig. Bij deze fase kan men overigens ook alle andere brieven van het Nieuwe Testament, inclusief Hebreeën rekenen, ook al zijn die van na 70. Wat de opvatting van Jezus' opstanding betreft behoren alle brieven van het Nieuwe Testament tot de hier bedoelde oudste fase. Tot de tweede fase behoren alleen de evangeliën, te beginnen met Marcus, en Handelingen. Maar alle andere evangeliën, en Handelingen, zijn op een of andere manier van het oudste evangelie, Marcus, afhankelijk.

Wat is het verschil tussen de eerste fase en de latere fase? Het grote verschil, als het om de opstanding van Jezus gaat, is het volgende. In de eerste fase was men wel overtuigd van Jezus' opstanding, maar kende men nog niet de voorstelling dat Jezus bij zijn opstanding zijn graf leeg zou hebben achtergelaten. Jezus is, volgens christenen in die vroege fase, na zijn dood ook niet op aarde teruggekeerd. Nee, Jezus is in de *héme*l opgewekt, in een nieuw, onvergankelijk, heerlijk, lichaam, terwijl zijn natuurlijk lichaam in het graf achterbleef en verging. Dit is de oudste voorstelling, gehuldigd vanaf de jaren dertig, zowel door Paulus, als Hebreeën, als de auteurs van alle andere brieven.

Daarentegen is de latere, recentere opvatting, die opgeld maakt vanaf Marcus in 70 na Christus, dat Jezus ook met zijn aardse lichaam het graf heeft verlaten, het graf leeg heeft achtergelaten. Vervolgens is hij ten hemel gevaren. Maar over de vraag na hoelang de hemelvaart plaats vond, verschillen de evangeliën en Handelingen onderling sterk van mening. Marcus heeft de oudst aandoende voorstelling: bij hem is Jezus direct uit het graf ten hemel gestegen; en vandaaruit zou hij

zich, meent Marcus, in een verschijning aan de discipelen gemanifesteerd hebben. Bij Marcus is zo, net als bij Paulus en de andere brievers, de opstanding en de hemelvaart één en hetzelfde. Alleen stijgt volgens Marcus Jezus *met* zijn aardse lichaam ten hemel, zodat het graf leeg is, terwijl volgens de oudere voorstelling van Paulus Jezus naar God in de hemel gaat *zonder* dat zijn aardse lichaam meegaat.

Bij de andere evangelisten verloopt er eerst enige tijd voordat de hemelvaart plaats heeft. Bij Lucas verdwijnt Jezus aan het einde van de opstandingsdag, en wel vlak bij Jeruzalem. Bij Mattheüs duurt het enige dagen; dan heeft de hemelvaart plaats in Galilea. Bij Johannes is Jezus eigenlijk al verhoogd tot bij God wanneer hij sterft aan het kruis. Zijn lichaam volgt hem naar de hemel op de derde dag. Vanaf die dag hebben er verschijningen van Jezus plaats in Jeruzalem en in Galilea. In Handelingen ten slotte verschijnt Jezus na zijn opstanding veertig dagen aan zijn leerlingen op aarde alvorens ten hemel te varen.

Het voorgaande samenvattend kan men zeggen, dat alle christenen van de eerste eeuw vertrouwden, dat Jezus na zijn dood was opgestaan. Maar in de oude fase werd deze opstanding niet geacht een leeg graf van Jezus tot gevolg te hebben gehad. In die oudste fase werd geloofd, dat Jezus' aardse lichaam in het graf verging, en hij met een nieuw lichaam in de hemel was opgenomen. Dit is in feite de voorstelling die veel gelovigen vandaag de dag nog over hun geliefde gestorvenen hebben. In rouwadvertenties ziet men dikwijls: God heeft tot zich genomen onze geliefde; hij zal worden begraven op die-en-die begraafplaats, op die dag en dat uur. Niemand heeft problemen met de tegenspraak tussen, enerzijds, opneming ten hemel en, anderzijds, teraardebestelling gepaard gaand met het vergaan tot stof. Dit nu is precies de opvatting van Jezus' opstanding in de oudste fase. In de tweede fase echter, vanaf het jaar 70, houdt Jezus' opstanding in, dat hij met zijn aardse lichaam naar de hemel wordt verplaatst, zodat hij een leeg graf achterlaat.

Paulus' idee van de opstanding van Jezus

Laat ik nu eerst uiteenzetten, waarom het zeker is, dat Paulus en de christenen vóór en na hem tot 70, en velen ook daarna, nog niet met het lege graf rekenden. Daarvoor bestaan verscheidene argumenten. Ik noem er drie.

Ten eerste, Paulus *zégt* helemaal nooit, dat Jezus uit zijn graf gekomen is. Als Paulus dat geloofd had, zou hij dat graag hebben opgemerkt. Want dan had hij een prachtige analogie gehad bij het door hem bepleite idee van de toekomstige opstanding van gelovigen aan het einde van de tijd. Tot dat laatste idee tracht hij de Korinthische christenen over te halen in 1 Kor. 15, een brief uit

55 na Christus. De Korinthiërs moeten van Paulus vertrouwen, dat ze, indien ze op de dag van het Laatste Oordeel gestorven zullen zijn (dus vóór de wederkomst van de Heer), opgewekt zullen worden: ze zullen op aarde terugkeren en een nieuw, geestelijk lichaam krijgen. Om deze toekomstvisie aannemelijk te maken, voert Paulus als analogie de opstanding van Jezus aan, toen al zo'n 25 jaar geleden. Maar de analogie blijft ongelukkig, niet alleen omdat Jezus al spoedig na zijn dood is opgestaan (en niet pas geruime tijd later, zoals gestorven christenen), maar ook omdat Paulus niet kan stellen, dat Jezus op aarde teruggekeerd is (zoals hij meent dat gestorven christenen bij het Laatste Oordeel zullen doen). Jezus was volgens Paulus namelijk niet op aarde teruggekeerd, maar door zijn opstanding direct in de hemel gekomen. De opgestane Jezus is voor Paulus direct de hemelse Christus. Tussen opstanding en hemelvaart zit niets. Immers, de opgestane Jezus wordt vanuit de hemel terugverwacht (1 Thess. 1:10; 1 Kor. 15: 48, 49). Had Paulus kunnen zeggen, dat Jezus na het verlaten van zijn graf op aarde was teruggekeerd, dan had Paulus dat zeker gezegd. Want pas dat element, verlating van het aardse graf met lichaam en al en opstanding op aarde, had zijn betoog goed ondersteund. Uit het feit dat Paulus dit element bij Jezus' opstanding *niet* vermeldt, terwijl hij het toch nodig had, kan veilig worden opgemaakt, dat Paulus in Jezus' geval niet wist van een leeg graf.

Ten tweede, ook het feit dat Paulus geen aparte *hemelvaart* van Jezus kent, los van de opstanding, wijst erop dat volgens Paulus Jezus niet uit zijn graf getreden is en weer tijdelijk op aarde teruggekeerd is. Bij Paulus is de opstanding van Jezus hetzelfde als zijn verhoging in de hemel, zijn intronisatie bij God.

Ten derde, en dat is het voornaamste argument, de voorstelling die Paulus van Jezus' opstanding heeft, was toen een bekende, traditionele en gangbare joodse opvatting over het lot van gedode rechtvaardigen. Die opvatting omvat vier elementen. (1) De opgestane is een enkeling, geen grote groep. (2) De opstanding heeft plaats in de hemel, niet op aarde. (3) De opstanding vindt plaats spoedig na de aardse dood van de betrokkene, niet in de toekomst. En (4) de gestorvene die wordt opgewekt is gedood ten gevolge van zijn trouw aan God. Welnu, deze voorstelling kennen we als een gangbare joodse opvatting over het lot van elke joodse rechtvaardige die voortdurend door geweld het leven verloor doordat hij of zij gehoorzaam bleef aan God tot in de dood. We vinden deze voorstelling geregeld in de literatuur van het jodendom uit de tweede en eerste eeuw voor, en uit de eerste eeuw na Christus.

De joodse voorstelling van de martelaarsopstanding

Veel joden geloofden bijvoorbeeld dat, als martelaars, waren gestorven én opgewekt: zeven broers die omstreeks 165 voor Christus waren gemarteld en gedood op last van de heidense koning Antiochus IV van Syrië; verder ook hun moeder; voorts de hogepriester Onias, ook ter dood gebracht in 165 voor Christus; de profeet Jeremia, die volgens een late traditie was gestenigd (zie Hebr. 11:37 en 2 Makk. 15:14); de dochter van Jeftha; en, volgens het boek Wijsheid van Salomo, alle rechtvaardigen die om hun gehoorzaamheid aan God door het geweld van onrechtvaardigen waren omgekomen (zie bijvoorbeeld Wijsheid 5:4-5).

De gedachte achter deze joodse voorstelling van de opstanding van de martelaar was, dat wie zijn leven verliest in dienst aan God, dit leven van God onmiddellijk terugkrijgt in de hemel. Iemand die bereid is geweest, zijn leven in trouw en toewijding aan God op te geven, die wordt door God niet in de steek gelaten. God treedt voor de gedode rechtvaardige in. God redt hem of haar uit de dood in een nieuw, hemels leven. God herstelt de smadelijk gedode rechtvaardige in ere. God rehabiliteert de martelaar. God eist diens eerherstel tegenover de moordenaars, en doet dat door hem of haar op te wekken in een nieuw leven, in de hemel. Niet meer op aarde, want dan zou de opgewekte opnieuw moeten sterven en te zijner tijd in het Laatste Oordeel komen. Maar de martelaar wordt door God aan het Laatste Oordeel ontheven. De martelaar heeft het oordeel namelijk al doorstaan: bij anticipatie, door zijn lijden en sterven, waarbij hij zijn trouw en gehoorzaamheid aan God bewezen heeft.

Deze joodse voorstelling, volgens welke de martelaar door God in ere hersteld wordt, en wel doordat hij opgewekt wordt in een nieuw leven bij God, hebben volgelingen van Jezus direct na zijn dood ook op Jezus toegepast. Waarom? Omdat ze vonden, dat Jezus een ten onrechte gedode rechtvaardige was, en dat God ook hem niet in de dood kon hebben gelaten. Voor het geloof in iemands opstanding was het dus niet nodig zijn of haar graf leeg aan te treffen, of verschijningen van die persoon te krijgen. Geloven in iemands opstanding deden veel joden toen automatisch zodra ze vonden dat die iemand zijn leven door geweld verloren had ten gevolge van zijn toewijding aan God. Zo iemand liet God, vertrouwde men, niet in de dood, maar herstelde hij in ere door hem of haar in de hemel op te nemen in een nieuw en onvergankelijk leven.

Vertrouwen dat iemand door God opgewekt was, behoorde automatisch bij de erkenning dat die iemand een rechtvaardige was die gewelddadig

om het leven gebracht was. Die opstanding van de rechtvaardige was dan ook geen 'wonder'. Ze was regel. Zo reageerde God, vertrouwde men, op de onrechtmatige dood van een trouwe dienaar. Om hiervan overtuigd te raken had men geen leeg graf nodig; men geloofde het voetstoots en a priori: een gedode rechtvaardige leeft voort bij God.

Toepassing op Jezus

Welnu, dit concept van de joodse martelaars-opstanding is precies de voorstelling die volgelingen van Jezus bij zijn dood ook op hem hebben toegepast. In de oudste formuleringen van dit vertrouwen dat Jezus was opgestaan speelt het lege graf dan ook nog geen enkele rol, want dat hoorde eenvoudig niet bij de joodse voorstelling. De oudste christelijke formuleringen waarin het vertrouwen dat Jezus is opgestaan wordt uitgedrukt, zijn deze drie: 'God heeft hem opgewekt uit de doden' (1 Thess. 1:10), 'Christus is opgestaan uit de doden' (1 Kor. 15:20), 'Hij is gestorven en opgestaan' (1 Thess. 4:14).

Deze oeroude formuleringen zeggen niets over een leeg graf, want in de joodse voorstelling van de opstanding van de martelaar hoort het lege graf niet thuis. In die voorstelling was het graf niet leeg. De martelaar was met een nieuw lichaam in de hemel, terwijl zijn aardse lichaam in de aarde verging.

Dat het inderdaad deze opvatting van de rehabilitatie van de joodse martelaar is, welke op Jezus werd toegepast, blijkt onder meer uit de zeer oude kerkelijke traditie in Filippienzen 2. Daar staat, dat Jezus God gehoorzaam is geweest tot de dood, ja, tot de dood aan het kruis: daarom heeft God hem ook verhoogd tot in de hemel. De opwekking van Jezus is hier het eerherstel door God verleend aan de martelaar. Dit is precies de voorstelling van de joodse martelaarsopstanding en die blijkt hier op Jezus te zijn toegepast.

We zien, kortom, dat aanvankelijk de opstanding van Jezus zonder leeg graf werd gedacht. Dat geldt voor de hele periode van 30 tot 70, en voor de brieven ook daarna nog tot in de tweede eeuw. Maar vanaf 70 wordt daarnaast Jezus' opstanding ook verteld met een leeg graf, en wel vanaf Marcus. Ook de drie andere evangeliën hebben het lege graf, maar die zijn alle van Marcus afhankelijk. Hun verhalen hebben de waarde van één enkel getuigenis. Daarentegen zijn er voor de oudere voorstelling, zonder leeg graf, verscheidene onderling onafhankelijke getuigen: naast Paulus ook de brief aan de Hebreërs en Openbaring (12:5, zelfs zonder begraving)

Oorzaken van de toevoeging van het lege graf

De oorzaken waardoor, na veertig jaar, de voorstelling van Jezus' opstanding werd aangevuld met die van het lege graf, zijn er minstens drie.

Ten eerste, het vertellende karakter van de evangeliën vereiste een visualiserende schildering van de opstanding, meer dan de korte, belijdenis-achtige formuleringen in de briefliteratuur.

Ten tweede, een opstanding met een leeg graf heeft het grote voordeel van een vereenvoudigde antropologie. De oude voorstelling, als bij Paulus, veronderstelt twee lichamen voor iedere opgestane: één in het graf en één in de hemel. Bij Marcus verdwijnt gewoon het aardse lichaam naar de hemel, zodat er maar van één lichaam sprake is. Dit is een minder gecompliceerde, simpeler voorstelling, die zich makkelijker in brede kringen laat uitdragen dan de wat lastige voorstelling van Paulus.

Ten derde, tegen 70 bereikte de prediking van de kerk steeds meer niet-joodse hoorders, 'heidenen' dus. Heidenen nu kenden tenhemelopnemingen van grote helden, zoals Heracles, Romulus en Aeneas. Maar in die gevallen werd de opneming in de hemel geacht te hebben plaats gehad met inbegrip van het aardse lichaam. In de verhalen van niet-joden werd, in het geval iemand ten hemel opgenomen werd, de gehele aardse persoon in de hemel opgenomen. Het lichaam verdween dus geheel van de aarde. Aan deze volkse opvatting, waar ontwikkelde heidenen sceptisch tegenover stonden, komt Marcus onbewust tegemoet. Bij het weergeven van de christelijke overtuiging dat Jezus na zijn dood verhoogd was, gaat Marcus zich onwillekeurig bedienen van een trekje uit de volkse voorstelling die heidenen van tenhemelopnemingen hanteerden: opneming met inbegrip van het aardse lichaam. Dit was overigens een onbewuste tegemoetkoming: Marcus begreep de oudere joodse voorstelling als vanzelf in modernere, populaire zin en gaf haar daardoor de nieuwe vorm met het lege graf. Tegelijk geloofde hij dat de dingen echt gegaan waren zoals hij ze weergaf.

Jezus' opstanding een metafoor?

Nu terug naar de problematiek die de afgelopen zomer zo hevig bediscussieerd werd. Kan men zeggen, dat de voorstelling die Paulus van Jezus' opstanding geeft metaforisch bedoeld is? Nee, Paulus dacht dat Jezus werkelijk door God was opgewekt en opgenomen in de hemel. Paulus verwacht immers ook, dat Jezus vanuit de hemel zal gaan verschijnen (1 Thess. 1:10). Die opneming in, en komst vanuit de hemel, dacht Paulus zich concreet, ruimtelijk en stoffelijk. Want ook in de hemel hebben volgens hem personen een lichaam, zij het van heel fijne, glanzende, verheerlijkte stof.

Ook de evangelisten dachten zich Jezus' opstanding concreet en historisch, inclusief het lege graf. Marcus en de andere evangelisten beschouwen het lege graf zelfs als indicatie van de realiteit van Jezus' opstanding. Volgens de evangelisten had God zijn goedkeuring aan Jezus' woorden en daden gehecht door hem concreet, met lichaam en al, bij zich in de hemel op te nemen. Er is in de eerste-eeuwse verhalen over Jezus' dood niets overdrachtelijks. Die verhalen zijn letterlijk bedoeld. Ze pretenderen geschiedenis (in de toenmalige zin van dat woord) te beschrijven, waarin God ingrijpt in het gebeuren in de wereld, ten gunste van zijn trouwe dienaar Jezus.

De betekenis van Jezus' opstanding nu

De grote vraag is nu natuurlijk, wat mensen van de eenentwintigste eeuw nog met die historisch bedoelde verhalen moeten. Hier moeten we twee stappen zetten.

De *eerste* stap is de gewone stap van de historicus. Die is vrij gemakkelijk te zetten. We staan voor twee typen berichten over Jezus' opstanding: het ene zonder leeg graf, het andere *mét* leeg graf. Maar we hebben gezien, dat de voorstelling zonder leeg graf de oudste is, en het best (want meermaals) door onafhankelijke bronnen betuigd is. Het lege graf is een secundaire ontwikkeling, die de bedoeling heeft de realiteit van Jezus' opstanding aanschouwelijk, en daardoor aannemelijk, te maken. Als historici zullen we, indien we ons moeten uitspreken over de gang van de gebeurtenissen, gemakkelijk kiezen voor de oudere voorstelling, die zonder het lege graf. *Zorgvuldiger* gezegd: de historicus constateert, dat volgelingen van Jezus spoedig na zijn dood overtuigd waren, dat Jezus was opgestaan, echter zonder dat zij daarbij dachten dat hij met zijn aardse lichaam het graf had verlaten. Ze *vertrouwden*, dat God Jezus met een nieuw lichaam in de hemel had opgenomen. Dit is de vroegste en oorspronkelijke opvatting van Jezus' dood. Verhalen over het lege graf vormen pas een latere ontwikkeling.

Tot zover het oordeel van de historicus, dat er uiteindelijk op neer komt, dat het lege graf van de evangelisten historisch geen deugdelijke papieren heeft. Dit is alles nog eenvoudig.

Het probleem begint pas, als we ons afvragen wat alle voorgaande bevindingen nu nog voor ons aan relevantie hebben.

Natuurlijk zullen we de voorkeur geven aan de *oudere*, minder miraculeuze voorstelling van Paulus. Maar we moeten er ons rekenschap van geven, dat ook Paulus' voorstelling ruimtelijk en stoffelijk bedoeld is, en zo geheel verweven is met het antieke wereldbeeld. Hierin was de aarde een soort platte ronde pannenkoek; daaroverheen

verhief zich als een stomp het uitspansel.

Daarboven bevond zich de hemel, en onder de aarde de onderwereld. Jezus' opstanding heeft, óók bij Paulus en christenen vóór hem, plaats in de ruimte van dit antieke wereldbeeld. Maar dit wereldbeeld bestaat voor ons niet meer. Het is met de Renaissance, de Verlichting en de nieuwe kosmologie geheel weggevaagd. Er is geen hemel meer in de ruimtelijke en stoffelijke zin, zoals voor Jezus' volgelingen en Paulus. Dus ook Paulus' voorstelling van de opstanding van Jezus kunnen we niet meer zonder meer volgen. Wat nu te doen? Hier komt de tweede stap aan de orde.

Die *tweede* stap kan men *ofwel* zetten, *ofwel* niet zetten. Want er zijn *grofweg* twee reacties mogelijk. De ene is, dat men zegt: die voorstelling van een opstanding is zó verweven met dat antieke wereldbeeld, dat, nu dit wereldbeeld weggefallen is, ook de opstandingsberichten voor onhoudbaar moeten worden gehouden. Men kan uit de achterhaaldheid van het antieke wereldbeeld desnoods concluderen, dat ook de *oudste* voorstelling van Jezus' opstanding, die van Paulus dus, nu als ongegrond en onhoudbaar moet gelden, en het idee van Jezus' opstanding als ongeloofwaardig en nutteloos van de hand wijzen. Wie dit doet zal verder geen tweede stap *meer* zetten.

De andere mogelijkheid is dat men zegt: inderdaad, ook de oudste voorstelling is kosmologisch achterhaald, maar de *pointe* ervan was oorspronkelijk niet kosmologisch. Dus over kosmologische achterhaaldheid moet men nu niet vallen: men kan zeer wel de ruimtelijke, stoffelijke en kosmologische noties ervan prijsgeven en intussen de relevantie van het vertrouwen in Jezus' opstanding vasthouden en herformuleren. Dit is de stap die diegenen zullen zetten die ook verder de waarde en zin van christelijk geloof willen erkennen.

De tweede stap

Wat is dan de relevantie van Jezus' opstanding in de eerste decennia na zijn dood? Twee dingen moeten hier genoemd worden. Ten eerste: de overtuiging van Jezus' volgelingen dat de gedode Jezus door God achteraf in het gelijk gesteld was. In het gelijk gesteld was Jezus als aankondiger van het aanbreken van Gods koninkrijk, en in zijn rol als daadwerkelijk inaugurator van dat rijk. In het gelijk gesteld was hij als degene die mensen oproepen had ernst te maken met de eisen van het aanbrekend koninkrijk van God. Welnu, geloven in Jezus' opstanding kan nog steeds zijn, de erkenning dat God Jezus geautoriseerd heeft als degene die het aanbreken van Gods rijk aankondigt, met wie Gods rijk een aanvang neemt, en door wie mensen dus oproepen worden te kiezen voor de eisen van Gods koningschap.

Een tweede relevantie van Jezus' opstanding is deze. Zijn volgelingen voelden zich al bij zijn leven hecht met hem verbonden. Zij bleven zich, toen hij naar hun overtuiging uit de doden was opgewekt, nog steeds met hem verbonden voelen. Ze achtten zich als lichamelijk met hem verenigd. Ten gevolge daarvan konden ze het hem door God verleende eerherstel ervaren als een eerherstel ook van zichzelf. Ze vertrouwden dat de gunst die God aan Jezus bewezen had door hem op te wekken, ook hun ten goede kwam. Ze voelden zich mét Jezus opgewekt in een nieuw leven. Maar omdat Jezus zijn nieuwe leven bereikt had door te sterven, konden zijn volgelingen die meenden te delen in Jezus' eerherstel, zeggen: Jezus is voor ons gestorven. Immers, het was door Jezus' dood dat hij Gods gunst verkregen had, indien volgelingen vertrouwden door hun verbondenheid met Jezus in die gunst te delen, konden zij ook zeggen: zijn dood is onze redding geworden, hij is voor ons gestorven, wij zijn met Christus gestorven en opgestaan. Zij konden dit ook zo uitdrukken, dat ze zeiden: Jezus' dood heeft verzoening tussen God en ons tot stand gebracht. Welnu, die functie kan Jezus' opstanding voor zijn volgelingen nog steeds hebben, althans voor die volgelingen die het idee aanvaardden dat Jezus na zijn dood van God eeuwig leven heeft gekregen. Wie aanvaardt dat Jezus leeft, en zich met hem verbonden weet in een corporatieve band, kan door die verbondenheid met hem delen in zijn nieuwe leven. Hoe men dit leven met Christus moet denken, is dan weer een volgende vraag, maar het begint in elk geval in het christenleven in het heden.

Verondersteld is dan wel dat men aan de opgestane Christus en zijn nieuwe leven bij God een bepaalde realiteit toekent. En die realiteit is niet die van onze natuurlijke wereld. Het geloof postuleert een andere werkelijkheid dan die ons dagelijks omringt: de transcendente werkelijkheid van God. Geloven is niet afwachten of er uit die transcendente werkelijkheid voldoende betrouwbare aanwijzingen komen om er geloof aan te hechten, alsof die werkelijkheid als iets objectiefs buiten ons bestond en bij voldoende waarschijnlijkheid erkend en geloofd kan worden. Geloven is veeleer zonder enige indicatie God en zijn werkelijkheid veronderstellen, het is zijn realiteit van onszelf uit creatief ontwerpen, poneren, construeren. En aan die constructie kennen we, in en door het geloof, de hoogste en hechtste realiteit toe. In die transcendente realiteit geldt Jezus als opgestaan. In zijn verheerlijkt leven kunnen gelovigen die zich met hem verbonden weten reeds in deze wereld delen. Dit is de tweede betekenis van Jezus' opstanding.

Conclusie

Tot slot. U ziet dat ik de opvatting als zou het in de berichten over de opstanding van Jezus in het Nieuwe Testament om metaforen gaan, van de hand wijs (Ter Linden heeft dat woord trouwens teruggenomen). Het Nieuwe Testament ziet Jezus' opstanding als historisch. Maar wat toen historisch was, is dat nu niet meer. Doordat het antieke wereldbeeld vergaan is, is ook hetgeen toen als historisch gold, nu geen historie meer. Het probleem wordt dus veroorzaakt door die verandering van wereldbeeld. Dat is echter een probleem van de achttiende eeuw en later. Dat moeten we niet oplossen door te zeggen dat de nieuwtestamentische opstandingsverhalen metaforen zijn, dat zijn ze niet. We moeten de teksten laten zeggen wat ze willen zeggen. Ze pretenderen wel degelijk iets historisch en kosmologisch te melden. Alleen - dat historische en kosmologische raakte 250 jaar geleden achterhaald. De essentie van de opstandingsverhalen laat zich echter, voor wie dat wil, ook nu nog goed onder woorden brengen. De opstanding van Jezus is (a) Gods autorisatie van Jezus' voorafgaande prediking en functie, namelijk als degene die Gods heerschappij inluidde, en (b) het aanknopingspunt voor het sterven en opstaan van zijn volgelingen met Jezus, voor hun delen in Jezus' nieuwe leven, voor de verzoening tussen God en mens. En aan die tweeledige essentie kan ieder die dit wil relevantie en realiteit toekennen. Wie dit wil kan met recht en reden zeggen: Gods autorisatie van Jezus, als zijn bode en als begin van zijn regering, is realiteit, de participatie van gelovigen in Jezus' opstanding en hun verzoening is realiteit.

We zullen in dat geval de opstanding van Christus, God, en Gods gunst die verzoening bewerkt, een plaats geven, niet in de 'historische' werkelijkheid die door de seculiere wetenschap onderzocht en gereconstrueerd wordt, maar in een ruimere, vanuit het credo geconstrueerde werkelijkheid. Want het geloof schept zijn eigen werkelijkheid, die van een eigen geldigheid en waarde is. En de gelovige zal zelfs, als het erop aankomt, de werkelijkheid geconstrueerd door het geloof van groter betekenis en waarde achten dan de alledaagse.

Nog even voor de zekerheid, en vóórdat het weer fout in de krant staat: uit het voorgaande mag niet gemakshalve geconcludeerd worden dat ik niet in de opstanding van Jezus geloof. Om duidelijk te zijn: ik geloof dat Jezus is opgestaan.